

Edward Rymar

Średniowieczny zamek (dwór) w Gorzowie

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny 2/6, 137-141

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NADWARCIAŃSKI ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
NR 6/2

Edward Rymar
Pyrzyce

Średniowieczny zamek (dwór) w Gorzowie

Andrzej Wędzki w monografii Gorzowa powtórzył za literaturą wcześniejszą informację o zbudowaniu tu w latach 1443-1450 przez Krzyżaków w południowo-wschodnim zaułku miasta zamku, który częściowo zniszczyli mieszkańcy w 1454 r.¹ na wieść o sprzedaży Nowej Marchii elektorowi brandenburskiemu. Informację tę rozwińmy i zastanówmy się również czy krzyżacki zamek nie miał poprzednika.

Do budowy przystąpił wójt krzyżacki w końcu 1443 r. w ramach represji wobec zbuntowanych mieszczan. Tego roku z inspiracji elektora brandenburskiego Fryderyka II, który znów podniósł roszczenia wobec Krzyżaków, doszło do spisku mieszczan pod przywództwem Choszczna. Po zawarciu z elektorem stosownego układu zaspokajającego jego pretensje, komtur gdański Henryk Reuss von Plauen wraz z wójtem Nowej Marchii Jerzym Egloffsteinem przystąpił do ukarania prowodyrów oraz do budowy nowych zamków w Choszcznie i Gorzowie. Komtur meldował 28 listopada do Malborka o zajęciu Gorzowa bez oporu, 12 i 15 grudnia o rozpoczęciu prac budowlanych.²

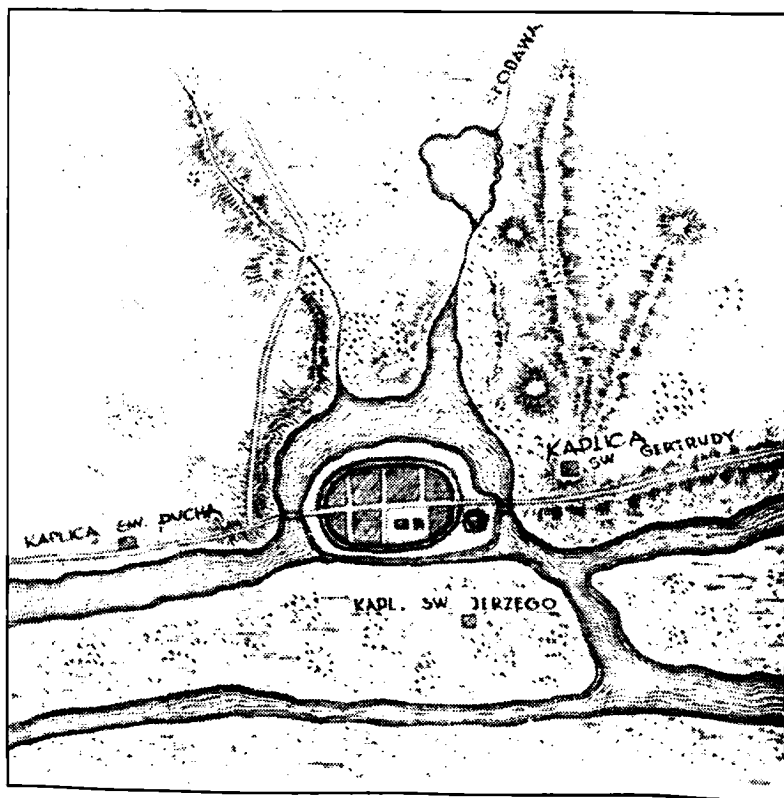
W początku 1445 r. wysokie wody Warty dokonały wyrwy w murze miejskim o długości 10-12 metrów i mocno uszkodziły mury zamkowe. Wójt Eglinger prosił 21 lutego wielkiego mistrza o pieniądze potrzebne na remont. Gotówki w kasach zakonnych wtedy już ciagle brakowało, toteż zamek mógł być tylko prowizorycznie wyremontowany³, a prace wlokły się wiele jeszcze lat.

¹ J. Benyski ewicz, Z. Boras, A. Wędzki, *Dzieje Gorzowa*, t. 1, Gorzów Wlkp. 1990, s. 74.

² Szerzej w rozprawie *Konflikt społeczeństwa Nowej Marchii z Zakonem Krzyżackim w 1443 r.*, Przegląd Zachodniopomorski 1990, nr 3, s. 91n.

³ *Repertorium der im Kglbn. Staatarchiv zu Königsberg i. Pr. befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark*, bearb. E. Joachim, hg. P. v. Niessen, Schriften

Zamkiem i przynależnym doń majątkiem (tzw. lennem zamkowym, Burglehn) zarządzał burgrabia Mathis Stewe, o którym słyszymy w grudniu 1446 r. W końcu lat 40. w Nowej Marchii narastała znów opozycja antykrzyżacka. Zwłaszcza w Chojnie i Gorzowie dochodziło do buntowniczych wystąpień. W grudniu 1448 r. jednego z malkontentów, rycerza Konrada v. Güstebese z Gozdowic, uwięziono w zamku gorzowskim, a dobra jego skonfiskowano. W 1450 r. wójt otrzymał z Malborka polecenie zobowiązania rycerstwa do udziału w zwożeniu kamieni potrzebnych do budowy zamku w Gorzowie. Do dóbr zamkowych drugiego znanego burgrabiego Jorga Eichstäda w 1451 r. należały dochody z Wawrowa, orbeda z Gorzowa, cztery łany plebańskie i dochody z mły-

Rozplanowanie Gorzowa po lokacji wg R. Eckerta

d. Vereins f. Gesch. d. Neumark, Heft 3, 1895, nr 1040. R. Eckert, *Geschichte von Landsberg a.d. Warthe, Stadt und Kreis*, Landsberg 1890, II Th., s. 47.

nów tamże, prawo polowań i połowu ryb w Puszczy Dankowskiej. Burgrabia utrzymywał 8 koni, hodował bydło i inną zwierzynę.⁴

Ostatni krzyżacki wójt Nowej Marchii Krzysztof Eglinger prosił jesienią 1453 r. wielkiego mistrza o mianowanie nowego burgrabiego. Nie mogąc się go doczekać sam być może przejął jego funkcję, skoro 11 II 1454 r. zaledwie wójtem gorzowskim określił go dowódca najemników śląskich Kalkreuter⁵, zaciągając się do wojsk zakonnych w rozpoczynającej się właśnie wojnie polsko-krzyżackiej. Wkrótce Zakon sprzedał Nową Marchię, a mieszczenie rozebrali znenawidzony zamek, zużywając kamienie zamkowe do prywatnych inwestycji budowlanych. Odtąd to tylko „miejsce zamku” (*Schlossstätte*).

Ale czy dopiero Krzyżacy złamali obyczaj lub jakiś miejski przywilej wykluczający istnienie w obrębie murów miejskich warownej rezydencji panującego ??

Nowomarchijskie miasta zwykle nawiązywały do wcześniejszych umocnień grodowych. Tak zapewne było i w Gorzowie. W 1257 r. sołtys — zasadzca Albert z Luge otrzymał nie tylko dochody z czynszów, młynów i kar sądowych, ale też 64 łany na założenie wsi. Powstała ona chyba w obrębie późniejszego Przedmieścia Santockiego. Warowny, ale drewniany dom Alberta powstał na terenie wcześniejszego grodu, usytuowanego tuż na wschód od miasta, między wschodnim ramieniem Kłodawki przy jej ujściu do Warty, a obecną ulicą M. Fornalskiej (dawniej Grabenmühlenstr.). Śladów tego domu czy zameczku nie odkryto, zresztą jak i zamku krzyżackiego, skutkiem późniejszej zabudowy. Osada miejska, początkowo umocniona palisadą, była, jak się wydaje, ograniczona ulicami Pionierów (Friedrichstr.), Łużycką (Luisenstr.) i Walem Okrężnym (Wallstr.). Dopiero po wymarciu dynastii askańskiej i wyjściu urzędu sołtysiego z rąk rodziny Luge, w 1321 r. mieszczenie przystąpiło do budowy muru miejskiego. W zamian za poparcie książąt pomorskich pretendujących do panowania w Nowej Marchii otrzymali wtedy od Wacława IV wologoskiego i Ottona I szczecińskiego dochody z młynów dla umocnienia miasta (*quod exinde civitas muniatur*). Mury wspomniano już w 1325 r. Wtedy to obszar miasta poszerzono, wchłaniając w obręb murów obszar grodowy.⁶ Pierwotne rozplanowanie miasta i usy-

⁴ *Repertorium*, nr 1122, 1226, 1324, 1363, J. Voigt, *Die Erwerbung der Neumark*, Berlin 1863, s. 315n. K. B o e s e, *Vom Landsberger Schlossplatz: im Wandel der Zeiten*, Die Heimat 1928, nr 18, s. 1-2.

⁵ *Repertorium*, nr 1459, 1464, 1471, 1474, 1476.

⁶ *Pommersches Urkundenbuch*, t. V, nr 3443, R. E c k e r t, op. cit., I, s. 35, II, s. 16, *Codex diplomaticus Brandenburgensis* (dalej: CDB), hg. A. F. R i e d e l, Berlin 1838-1869, 1 Theil, t. XVIII, s. 377. K. B o e s e, op. cit.

tuowanie grodu ilustruje plan według R. Eckerta, ale z koniecznymi korekturami. Jego koncepcja nie mogła się ostać w nauce. Autor błędnie uważał, że początkowo miasto położone było na lewym brzegu Warty. Tymczasem okazałe rozlewiska wodne od wschodu, północy i zachodu należy sprowadzić do znacznie skromniejszych rzeki Kłodawki i stawów młyńskich.⁷

Silne miasta już w XIV w. wywalczyły sobie przywileje wykluczające budowę zamków przez panujących. Chojna i Mysłibórz doprowadziły w 1349 r. do likwidacji zamków Ludwika Starszego Wittelsbacha. Gorzów Wlkp. nie otrzymał przywileju, o którym wyżej mowa. Musiał tu jednak być co najmniej okazały dom mieszkalny, w którym zatrzymywali się panujący i ich urzędnicy. Askańczycy i Wittelsbachowie często zatrzymywali się w Gorzowie na nocleg i popas.⁸ Śladem jakiejś fortalicji czy warownego domu jest lenno zamkowe rycerskie służące do utrzymania wójta administrującego ziemią gorzowską. Wiemy, że ród Wedłów bez konsensu margrabięgo w 1336 r. sprzedał mieszczanom choszczeńskim dochody z czynszu łąnowego w Gorzowie, a w 1350 r. margrabia Ludwik za zwrot przez Wedłów ziemi pelczyckiej książętom szczecińskim zezwolił im m.in. zachować pewne dochody w Gorzowie.⁹ W owym czasie Wedłowie dzierżyli różne ważne strategicznie obiekty zamkowe w licznych miastach Nowej Marchii.

Ostatni wójt Luksemburgów, Jan z Wartenberku, w 1405 r. przekazał Krzyżakom dwór czy zamek w Gorzowie, którym dotąd zarządzał w jego imieniu pewien mieszczanin gorzowski.¹⁰ Po 1405 r. dworem tym zarządzał krzyżacki wódz (Hofmeister) z dochodami z cel i opłat puszczańskich. Przebywał tu często krzyżacki wójt Nowej Marchii. Latem 1430 r. miasta Nowej Marchii powstrzymywały się od złożenia hołdu nowemu wielkiemu mistrzowi Pawłowi. Wśród ich żądań było też odstąpienie od utrzymania zamków w miastach.¹¹ Mogło wtedy i o Gorzów zwłaszcza chodzić.

⁷ Krytykę poglądu Eckerta przeprowadził O. K a p l i c k, *Aus der Gründungszeit Landsberg. Die Heimat* 1923, nr 10 i czerwiec (nr 9 ?).

⁸ Zob. E. R y m a r, *Władcy Brandenburgii na dzisiejszych ziemiach polskich, zwłaszcza w Nowej Marchii i na Pomorzu w latach 1200-1319 (itinerarium)*. Rocznik Słupski 1988-89, Słupsk 1991, s. 33, 42, *Brandenburgcy Wittelsbachowie na dzisiejszych ziemiach polskich, zwłaszcza w Nowej Marchii i na Pomorzu 1323-1373 (itinerarium)*, Studia i Mat. do Dziejów Wielkopolski i Pomorza t. XIX, z. 1. 1993, s. 5-41 (wg indeksu).

⁹ R. E c k e r t, op. cit., II Theil, s. 18, CDB, t. XVIII, s. 124.

¹⁰ K. H e i d e n r e i c h, *Der Deutsche Orden in der Neumark (1402-1455)*, Berlin 1936, s. 26.

¹¹ J. V o i g t, op. cit., s. 208. K. B o e s e, op. cit.

Po zniszczeniu Nowej Marchii przez wojska polsko-czeskie w 1433 r. Gorzów Wlkp. stał się główną ostoją wójta do 1436 r. Gdy w 1443 r. przystąpiono do budowy zamku na gruncie dworu, dla jego utrzymania dokupiono i przydzielono dalsze dochody, o których wyżej była mowa.

Po czasach krzyżackich istniał w Gorzowie znów tylko dwór (Hof) panującego. Zarządca pełnił zapewne funkcje administracyjne w okolicy. Mikołaj von der Kuhmeise z Barnówka wystąpił w 1482 r. jako świadek czynności prawnej margrabiego w Myśliborzu po wójcie z Kostrzyna i w Köln k. Berlina, obok tegoż wójta i starosty pelczyckiego w sprawach dotyczących Gorzowa. Tego roku Hans Promnitz wystąpił bez tytułu obok burmistrza Pawła Kerwolfa jako „Radesboswaren” Gorzowa, a w 1496 r. jako ochmistrz (*Hofmeister*). Wiemy też, że potem miał dożywocie z dochodów z Puszczy Dankowskiej, tradycyjnie należącej do dworu gorzowskiego. Po nim Puszcę w 1502 r. otrzymał Jerzy Rüllicke z Santoka. Po śmierci Promnitza lenno zamkowe i dom (Freihaus) w Gorzowie, wolny od podatków miejskich, w 1518 r. otrzymał Joachim v. Belling, brat zarządcy domeny elektorskiej z Drezdenka.¹²

W 1608 r. lenno zamkowe należało do wdowy po wójcie krajowym Chrystianie v. Tobel i było zamieszkałe przez Asmusa von der Marwitz. W latach 1700-1707 zbudowano tam szkołę i pastorówkę, rozbierając w tym zakątku mury miejskie. W 1859 r. wzniesiono tam gmach gimnazjum.¹³

¹² CDB, t. XVIII, s. 427, 435 n., 497, 350.

¹³ O losach miejsca zamkowego szeroko K. B o e s e, op. cit.